

54

MIRCEA DJUVARA
Profesor la Facultatea de Drept din București

D. 631/941

IDEEA DE LIBERTATE
LA KANT

(CÂTEVA ÎNSEMNĂRI)

122

Tipografia Ziarului „Universul”, Strada Brezoianu No. 23—25

1 9 4 1

C. 12013

271318

2000. 2954

MIRCEA DJUVARA

CONTROL 194

Profesor la Facultatea de Drept din București

Ino. A. 62.907.

IDEEA DE LIBERTATE LA KANT

(CÂTEVA ÎNSEMNĂRI)

*Extras din revista „Analele Facultății de Drept” din București
Anul II, Nr. 2-3-4*

437.

Tipografia Ziarului „Universul”, Strada Brezoianu No. 23-25

1 9 4 1

C. 12013

1961

D

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA

BUCURESTI

COTA

2954

RC 259/63

B.C.U. Bucuresti

C4734

Ideea de libertate la Kant

(CĂTE-VA INSEMNAȚII)

Toate câte le știm despre lume formează „cunoștințe“ ale noastre. Fie că sunt directe, concrete, prin percepție, fie că sunt de natură rațională, fiecare din aceste cunoștințe este un act, un act de cunoștință. „Obiectul“ acestor acte de cunoștință, face parte integrantă din actul de cunoștință însuși, în care se încorporează. O cunoștință fără obiect nu se poate concepe; asemenea nici un obiect fără cunoștință. Obiectul cunoscut trebuie prin urmare să fie socotit de aceiași natură cu actul însuși de cunoaștere.

Acest act, evident, nu este de natură materială; el nu este însă nici de natură psihologică. Actul psihologic ca atare formează și el un obiect al cunoștinței, adică un simplu element al ei, și nu este actul însuși de cunoștință. Fără un act de cunoaștere care să-i atribue existența nici un element psihologic nu poate deveni o realitate, un obiect de cercetare. Actul de cunoștință precede astfel orice date psihologice și le condiționează. Le condiționează întocmai cum de altfel condiționează și realitatea orăru fenomen material. Căci fără un act specific de cunoaștere, nici o realitate materială nu se poate constitui ca obiect de cunoștință și deci nu o putem numi realitate. Ceea ce e contradictoriu, nu poate fi realitate. Prin urmare, actul de cunoștință nu numai că nu este de natură materială sau psihologică, dar se poate încă afirma că el condiționează orice realitate posibilă materială sau psihologică, deci îi este anterior. Actul de cunoștință crează în acest sens, din punctul de vedere logic, orice realitate; nici o realitate, pe de altă parte, nu se poate concepe ca un element exterior cunoștinței. Natura actului

de cunoștință, neputând fi nici materială, nici psihologică, este logică. În acest înțeles, logica crează universul întreg, orice obiect de cunoștință de orice natură fiind condiționat de activitatea logică a cunoașterii.

Modul cum se organizează această activitate formează obiectul studiului pe care Immanuel Kant l'a întreprins în *Criticile* sale.

Cu această interpretare, înțelegem cum filosofia kantiană a putut fi socotită de cei mai eminenți dintre cunoscătorii ei de astăzi ca un „logicism“. Căci în conformitate cu acest fel de a vedea nu poate exista realitate care să nu fie de natură logică.

Cunoștința empirică și vulgară este atunci numai o formă rudimentară; iar adevărata realitate se crează, se desfășură și se organizează numai prin cunoștința propriu zis științifică. Analiza cât mai apropiată a ceea ce s'a numit în acest sens „experiență științifică“ formează astfel obiectul cel mai de seamă al studiului filozofiei.

* * *

Pentru o asemenea concepție, lucrul în sine despre care tratează Kant în *Critica Rațiunii Pure* nu poate fi conceput ca o realitate care impresionează cunoștința din afară, îi servește oare-cum de „suport“ sau de izvor, este deosebit de ea și are altă natură decât ea. Unele din considerațiunile făcute de Kant despre lucrul în sine, în *Critica Rațiunii Pure*, precum și altele asemenea din celelalte lucrări ale sale¹⁾, apar astfel sau ca simple expuneri didactice destinate a da o noțiune provizorie care urmează să fie precizată mai departe, sau ca dovezi că marele cugetător nu a reușit să degajeze în toate privințele minunata sa concepție de garga ideilor străine care o întunecă, sau tocmai ca proteste ale lui contra oricărei încercări de a-i interpreta cugetarea în sensul psihologist.

Pentru același motive spațiul și timpul în *Estetica transcendentă* nu mai pot fi socotite propriu zis ca „intuițiuni“, în sensul în care luăm azi acest termen, oricât ar fi ele denumite „pure“ și deosebite cu grijă de conceptele discursive,

1) Spre pildă combaterea psihologismului lui Berkeley în „*Prolegomenele la orice metafizică viitoare care s'ar putea înfățișa ca o știință*“.

ci trebuie să aibă soarta pe care întreaga concepție le-o impune : sunt și ele de natură logică, ca elemente constituente ale oricărui act de cunoaștere.

Iar actul de cunoaștere ne apare în toată complexitatea lui ca un act esențialmente unitar, fără nici un balast străin, care, legat de el, i-ar altera puritatea și l'ar face incomprehensibil. Nimic prin sine nu este illogic și totul este obiect al actelor de cunoaștere în genere. Nu este vorba de o cunoștință care există la un moment dat într'o conștiință psihologică dată, ci de posibilitatea însăși a oricărei cunoștințe logice a unei realități.

Orice barieră care ar sta în calea științei cade astfel principial. Orizontul științific se deschide larg, cu perspective care nu pot întâmpina sub nici o formă nici un fel de obstacol. Prin știință nimic nu devine în principiu de necunoscut, ea domină fără restricțiune și în întregime tot ceea ce putem concepe ca realitate.

Puterea științei capătă o ultimă consacrare definitivă.

* * *

În felul arătat, actul de cunoștință constituie și organizează „experiența științifică“. Rațiunea prin actul de cunoștință crează astfel „fenomenul“, obiect de știință. În acest înțeles, Rațiunea este condițiunea logică, ca o acțiune sintetică a priori, a oricărui act de cunoștință deci a oricărei cunoștințe și deci a oricărui „fenomen“, obiect al vreunei științe.

* * *

Dar rațiunea poate fi „teoretică“ și „practică“, după cum ea organizează realități prin constatări sau formulează valori prin emitere de aprecieri morale sau juridice. În acest din urmă caz, ea atribuie acele valori actelor „persoanei“, având în primul rând în vedere prin morală mobilul obiectiv al acestor acte și în al doilea rând, prin disciplina dreptului, ca o urmare a moralei, finalitatea obiectivă a activității externe a persoanelor constituite în societate.

„Intrebuințara teoretică a rațiunii poartă asupra unor

obiecte ale simplei facultăți de cunoaștere... În întrebuintărea practică a rațiunii, ea se ocupă de principiile determinante ale voinței“. „Cunoștința prin rațiune se poate raporta la obiectul ei în două feluri, sau numai pentru a *determina* acel obiect..., sau pentru a-l *realiza*. Una e cunoștința *teoretică* și cealaltă cunoștința *practică*“. E vorba de „mecanismul natural al aceluiaș act (libertatea), privit sub un alt raport“²⁾.

Atât în lumea materială și psihologică de o parte cât și în cea etică de altă parte, orice fenomen, orice obiect de cunoaștere științifică este constituit prin urmare tot prin activitatea specială a Rațiunii. Există într'adevăr fenomene materiale, obiecte de studii pentru științele despre natura externă, tot asemenea există fenomene psihologice. Toate acestea formează laolaltă un tot pe care îl putem numi lumea teoretică și care se constituie prin rațiunea teoretică. Există însă desigur tot asemenea obiecte ale cunoașterii sistematice morale sau juridice, căci sunt obiecte de știință posibilă, ele constituiesc o lume etico-juridică distinctă de lumea universului material sau psihologic; este o lume de aprecieri, de valori etice, constituită prin rațiunea practică. Și într'un caz și în altul, tot rațiunea constituie fenomenul, numai că sunt două priviri cu totul deosebite. „Nu există decât o singură rațiune, care judecă după „principii a priori, dar din punctul de vedere fie teoretic, fie practic“, scrie Kant³⁾. În altă parte filozoful nostru vorbește despre „putința de a pătrunde până la unitatea facultății integrale a rațiunii pure (atât a rațiunii teoretice cât și a rațiunii practice) și de a deriva totul dintr'un singur principiu: aceasta e nevoia inevitabilă a acțiunii umane, care nu se satisface în chip desăvârșit decât în unitatea completă și sistematică a cunoștințelor sale“⁴⁾.

* * *

Iată de ce un contrast și un paralelism perfect trebuie să se descopere între organizarea logică a lumii rațiunii teoretice și aceea a lumii practice.

2) Prefața, ed. III, Critica Rațiunii Pure.

3) Critica Rațiunii Practice: Primatul rațiunii practice în legătură cu rațiunea pură speculativă.

4) Examenul critic al Analiticei rațiunii pure practice.

„Fiecare pas făcut cu rațiunea pură în câmpul practicei,... se leagă așa de exact și dela sine cu toate momentele Criticei rațiunei teoretice, că s'ar putea închipui făcut dinadins, numai pentru a aduce această confirmare. Acest acord exact, care nu e cu nimic căutat,... se arată dela sine între propozițiunile cele mai importante ale rațiunei practice și observațiunile, adesea foarte subtile și în aparență inutile, ale Criticei rațiunei speculative ⁵⁾).

Un paralelism perfect de structură logică trebuie astfel să existe între fenomenele științelor de constatare și fenomenul științelor etico-juridice, între cunoștința teoretică și cunoștința practică ⁶⁾. O analitică și o dialectică trebuie să existe și în Critica rațiunei practice, întocmai ca în cea a rațiunei pure teoretice. Ba chiar ceva mai mult : dacă Estetica transcendentală nu poate avea de obiect, precum s'a spus mai sus, „intuițiuni“ propriu zise, atunci chiar și acest capitol al Criticei rațiunei teoretice trebuie să-și găsească echivalentul în analiza cunoștinței practice.

Ne aflăm astfel în fața numai a două puncte de vedere deosebite, care comportă fiecare postulate deosebite și dau universul realităților de o parte, acela al valorilor etico-juridice de altă parte.

Ambele sunt exact tot atât de îndreptățite, căci ambele se întemeiază la fel pe elementele sintetice a priori ale cunoștinței, adică pe rațiune. A nega aceste elemente, „ar fi întocmai ca și cum cineva ar voi să probeze prin rațiune că nu există rațiune“, observă cu o deosebită finețe și o admirabilă adâncime Kant ⁷⁾. Este vorba de valoarea obiectivă a unei cunoștințe din punctul de vedere al adevărului ; și, din acest punct de vedere, faptul că în mod general o judecată e socotită ca adevărată, nu-i dovedește cu nimic valoarea obiectivă, adică valoarea ei ca cunoștință ; chiar dacă „o asemenea generalitate de părere ar exista într'o privință, ea nu ar putea fi o probă ; din contra, valoarea obiectivă singură formează baza unui acord universal și necesar“ ⁸⁾.

5) Examenul critic al Analiticei rațiunei pure practice, în fine.

6) Acest paralelism a fost dezvoltat în amănunte aiurea de autorul acestor rânduri.

7) Critica rațiunei practice, Prefața. A se vedea și dezvoltarea care urmează în text.

8) Idem.

* * *

În privința aceasta, „conceptul de libertate, ca o realitate dovedită printr'o lege apodictică a rațiunii practice, formează cheia de boltă a întregului edificiu al unui sistem de rațiune pură și chiar speculativă“⁹⁾.

Libertatea apare astfel în centrul întregii filosofii Kantiene : actul logic de cunoaștere, fie că se aplică la realități, fie că se aplică la valori etice, nu poate fi strâns în cadrul legii cauzale propriu zise ; prin el însuși, întru cât urmează propriile sale legi, el este liber.

Critica rațiunii pure teoretice arătase, ca o concluziune, numai posibilitatea libertății. „Iată acum rațiunea practică, prin ea însăși și fără o concertare prealabilă, cum acordă realitatea unui obiect suprasensibil „din categoria cauzalității, și anume libertății (deși nu i-o dă decât ca un concept practic pentru uzul practic) și confirmă astfel, printr'un fapt, ceiace în cazul precedent se putea numai gândi“¹⁰⁾. Critica rațiunii practice ne desvăluie astfel libertatea ca un fapt de necontestat.

Cauzalitatea și libertatea apar prin urmare ca două elemente corelative și paralele, elemente integrante din structura fenomenului teoretic de o parte și din a fenomenului practic de altă parte. Este într'adevăr vorba de „uniunea cauzalității, ca libertate, cu cauzalitatea ca mecanism al naturii, stabilite, prima, prin legea morală, cea de a doua prin legea naturii, și totuși ambele într'unul și același subiect, care cunoaște“¹¹⁾ căci „legea practică incondiționată (legea morală) și libertatea, se implică reciproc una pe alta“¹²⁾.

* * *

Cum poate fi înțeleasă libertatea astfel prezentată ? Ea implică conformitatea cu rațiunea. Orce element străin rațiunii, patimă sau orce alt obstacol pus în calea ei, ia din libertatea subiectului. Rațiunea idealmente pură, în activitatea ei nestânjenită, reprezintă tipul libertății.

Kant confirmă în diferite pasagii această interpretare. „S'ar putea oare defini libertatea practică, independența

9) Prefața Criticii rațiunii practice

10) Idem.

11) Idem, nota.

12) Despre principiile rațiunii pure practice, problema II, Scelle

voinței de orice altă lege, decât legea morală“¹³⁾ se întrebă el. Tot asemenea el constată că „legiferarea proprie a rațiunii pure și, ca atare, practice, este libertatea în sensul pozitiv“¹⁴⁾. Este curios, față de afirmațiuni așa de categorice, cum s'a putut atribui atât de des lui Kant o altă înțelegere, cu mult inferioară, a ideii de libertate etică.

* * *

O asemenea idee nu poate avea un caracter psihologic.

Libertatea nu se poate înțelege ca un fenomen, obiect de studiu al psihologiei. Întreagă interpretarea logicistă, care s'a dat mai sus concepției lui Kant, o dovedește. Libertatea nu poate avea astfel decât o natură pur logică. Această idee se deduce cu necesitate din întreaga concepție. Ea poate fi pusă în lumină chiar cu afirmațiunile exprese ale lui Kant. „Trebue să observăm cu mirare“, scrie el, „în privința conceptului de libertate, așa că de mulți oameni se laudă că-l pricep direct foarte ușor și-i pot explica posibilitatea privindu-l numai din *punctul de vedere psihologic* !...“

* * *

Libertatea și determinismul sunt astfel numai două puncte de vedere ale rațiunii, ambele întemeiate la fel și tot atât de justificate fiecare în domeniul ei.

„Se poate afirma că, — dacă ne-ar fi posibil să cunoaștem îndeajuns de adânc felul de a gândi al unui om, așa cum se manifestă atât în actele lui interne cât și în cele externe, încât fiecare din mobilele lui, fie și cel mai puțin însemnat, să ne fie cunoscut și să ne fie cunoscute și toate ocaziunile externe care pot lucra asupra acestor mobile, — s'ar putea calcula conduita viitoare a aceluși om cu aceeași certitudine ca și o eclipsă de lună sau de soare, — și totuși este adevărat că în același timp omul acela este liber“¹⁵⁾.

Prin o asemenea libertate, „subiectul, luând cunoștința de sine-însuși ca de un lucru în sine, privește *existența sa întrucât nu mai este supusă condițiilor timpului*“, nici ale spa-

13) Examenul Critic al Analiticei Criticei Rațiunii Pure Practice.

14) Teorema IV. Principiile Rațiunii Pure Practice.

15) Examenul Critic al Analiticei Criticei Rațiunii Pure Practice.

tiului, nici ale categoriilor gândirii și nici ale „ideilor“ noastre despre lume. Libertatea este însuși actul logic grație căruia cunoaștem, voim și desfășurăm ori-ce activitate în genere : ea este, din punctul de vedere „transcendental“, principul ultim a tot ce există.

* * *

Din toate considerațiunile care preced, putem vedea cum Kant ne învață că ideia de libertate, ca idee fundamentală a moralei și a dreptului, are aceeaș realitate pe care o are ideia de determinism în științele exacte și în genere în științele despre natură. Cele două concepțiuni sunt paralele și se justifică întocmai pe aceleași baze. „Ele nu reprezintă realități“, ceiace ar fi o absurditate, ci sunt numai două puncte de vedere deosebite în exercițiul rațiunei. Un foarte mare număr de obiecțiuni, care se aduc ideii de libertate în drept și în morală, pot fi astfel considerate ca simple paralogisme.

MIRCEA DJUVARA

